

שבחי ירושלים ודמשק

גֵאלֵב עֵנַאבְסָה, אֲבַעְאָד פִּי אֲדָב פִּדְאִיל אֲלֵאֲרָד
 אֲלֵמִקְדָּסָה: דְרָאסָה פִּי בַעֲדֵ אֲלֵמִצְאָדָר מִנְדֵ נְהֵאִית
 אֲלֵפְתָרָה יַעֲמֵמְלוּכִיָּה וְחֵתָא אֲלֵפְתָרָה אֲלַעֲת'מֵאֲנִיָּה
 חוּל מֵרֵאכֹז דִּינֵיָה מִנְתַחֲבָה פִּי אֲשֵאֵם [הֵיבְטִים שֶׁל
 סְפָרוֹת שְׁבַחֵי הָאָרֶץ הַקְדוּשָׁה: עֵיּוֹן בְּמִקְרוֹת אַחֲדִים
 מִשְׁלֵהֵי הַתְּקוּפָה הַמְּמִלּוּכִית וּמִן הַתְּקוּפָה הָעוֹת'מֵאֲנִית
 עַל אוֹדוֹת מְרְכּוּיִם דְתֵיִים נִבְחָרִים בְּאֲרֵץ־יִשְׂרָאֵל
 וּבִסּוּרִיָּה]. בֵּית בְּרֵל: מֵרְכּוּז לִיְמוּדֵי הַסְּפָרוֹת הָעֵרֶבִית,
 2006, 460 + 15 עמ'

ספרו של ד"ר גֵאלֵב עֵנַאבְסָה מְבוֹסָס עַל עֲבוֹדַת
 הַדּוֹקְטוֹר שֶׁכָּתַב בְּאוּניְבֵרְסִיטֵת תֵּל־אָבִיב בְּהִנְחִיית
 מִיכָאֵל וִינְטֵר וִיוֹסֵף סֶדֶן.¹ נוֹשְׂאוֹ הוּא סְפָרוֹת
 שְׁבַחֵי (פִּדְאִיל) אֲרֵץ הַקְדוּשָׁה.² הַמוֹנַח פִּדְאִיל הוּא
 שְׁמֵה שֶׁל סוּגָה סְפָרוֹתִית אֲשֶׁר מְסַפֵּר עַל שְׁבַחֵי
 מְקוֹם וְעַל מַעֲלוֹתָיו. הַמוֹנַח נִגְזָר מִן הַשּׁוֹרֵשׁ פִּדְל
 (הַעֲרִיף). שׁוֹרֵשׁ זֶה מִצּוּי הַרְבֵּה בְּקָרְאֵן, הֵן לְקַבִּיעַת
 מִדְרַג חֲבֵרְתִי וְהֵן לְתִיּוֹר שְׁבַחֵי אֲדָם. לְדוּגְמָה
 בְּפִסּוֹק זְהֵעֲנַקְנּוּ לוֹ [לְאֲבֵרָהם] [...] אֵת יִשְׁמַעְאֵל,
 אֲלִישַׁע, יוֹנָה וְלוֹט. כָּל אֶחָד מֵהֶם רוֹמְמֵנוּ [פִּדְל]
 מִכָּל שׁוֹכְנֵי הָעוֹלָמִים.³ אֵף כִּי הַמוֹנַח פִּדְאִיל אֵינּוּ
 מִצּוּי בְּשִׁירָה הָעֵרֶבִית הַקְדָּם־אֲסֵלָאֲמִית, מִחֲבָרִים

עֵרְבִים־מוֹסְלָמִים אֲשֶׁר חִיו בְּתַחּוּמֵי הַח'לִיפּוֹת
 הָאֲסֵלָאֲמִית עָשׂוּ בּוֹ שִׁימוּשׁ לְתִיּוֹר מַעֲלוֹתָיו
 שֶׁל מְקוֹם יִיָּשׁוּב. סְפָרוֹת שְׁבַחֵי הַמְּקוֹם הָעֵרֶבִית־
 הָאֲסֵלָאֲמִית אֵינָה זֹרָה לְקוּרָא הָעֵבְרִי, שֶׁכֵּן זֶה כִּבֵּר
 פּוֹרְסָמוּ בַעֲבֵרִית מַחְקָרִים הָעוֹסְקִים בְּכַתְּבֵיהֶם שֶׁל
 מוֹסְלָמִים בְּנֵי הַמָּאוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת שֶׁל הַח'לִיפּוֹת עַל
 אוֹדוֹת קְדוּשַׁת יְרוּשָׁלַיִם וְאֲרֵץ־יִשְׂרָאֵל.⁴

הַסֵּפֶר שֶׁלפָּנֵינוּ מֵתָאֵר שֶׁלֵב מֵאוּחֵר בְּסְפָרוֹת
 שְׁבַחֵי אֲרֵץ הַקְדוּשָׁה, מָאוֹת בְּשָׁנִים לְאַחֵר שֶׁהִמְסוּרוֹת
 מִן הַתְּקוּפָה הָאֲמִיית (660-750) זָכוּ לְתַפְרֹצָה כִּלְכֵּל־
 אֲסֵלָאֲמִית. הָעוֹבְדָה כִּי שְׁבַחֵי יְרוּשָׁלַיִם, אֲרֵץ־יִשְׂרָאֵל
 וְסוּרִיָּה הִמְשִׁיכוּ לְהַעֲסִיק אֵת בְּנֵי הַתְּקוּפָה הַמְּמִלּוּכִית
 (1250-1417) וְהָעוֹת'מֵאֲנִית (1517-1918) מֵאִירָה
 אֵת רְצִיפּוֹת הַשִּׁיחַ הָאֲסֵלָאֲמִי בְּנוֹשָׂא זֶה וְאֵת מְקוּמָה
 הַבּוֹלֵט שֶׁל 'אֲרֵץ הַקְדוּשָׁה' בְּמִפְּה הָרוּחִנִית שֶׁל
 מוֹסְלָמִים רַבִּים לְאוּרֵךְ הַדּוֹרוֹת.

חִיבּוּרוֹ שֶׁל עֵנַאבְסָה מְחוֹלֵק לְחִמִּישָׁה פְּרָקִים.
 בְּפֶרֶק הָרֵאשׁוֹן סוֹקֵר הַמַּחְבֵּר אֵת הַתְּפַתְחוֹת הַסּוּגָה
 שֶׁל סְפָרוֹת הַפִּדְאִיל. הוּא מְצַבֵּעַ עַל הַרְצִיפּוֹת
 הַהִיסְטוֹרִית שֶׁל הַכְּתִיבָה בְּשְׁבַחֵי הַמְּקוֹם, הַחֵל מִן
 הַמָּאָה הָעֵשִׂירִית וְעַד הַמָּאָה הַשְּׁבַע־עֶשְׂרֵה, וּמְצַיֵּן
 כִּי בְּלִיקוּטִים מֵאוּחָרִים, מִן הַתְּקוּפָה הַמְּמִלּוּכִית
 וְהָעוֹת'מֵאֲנִית, נִתֵּן לְזִהוּת לֹא מַעֲט דְבָרֵי שְׁבַח
 וּמַעֲלוֹת הַמִּצְוִיִּים כִּבֵּר בְּאִסּוּפּוֹת מִן הַתְּקוּפָה
 הַקְדָּם־צִלְבָנִית. כְּמוֹ כֵּן מֵתַעַכֵּב הַמַּחְבֵּר עַל הַזִּיקָה
 בֵּין סְפָרוֹת שְׁבַחֵי הַמְּקוֹם לְבִין מְסוּרוֹת עֲלִיָּה לְרַגֵּל
 וּבִיקוּר בְּאֲתָרִים מְקוּדָשִׁים, וְאֵגַב כֵּךְ הוּא מוֹתַח

gesellschaftliches Problem im Islam, Freiburg im Breisgau 1975
 3 סוּרָה ו (אֲלֵאנַעֲאֵם), פֶּד-פו (עַל פִּי תְרַגּוּם רוֹבִיץ).
 4 ע' לְבִנְה־כִפְרִי, עֵיּוֹנִים בְּמַעֲמָדָה שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם בְּאִסְלָאֵם
 הַקְדוּם, יְרוּשָׁלַיִם תַּשַּׁס"א; מ"י קִיסְטֵר, 'אֵל תְּצַאֵו
 אֲלֵא לְשִׁלּוּשָׁה מְסַגִּדִים: עֵיּוֹן בְּמִסּוֹרַת קְדוּמָה', הַג'ל,
 מַחְקָרִים בְּהַתְּהוּוֹת הָאֲסֵלָאֵם, יְרוּשָׁלַיִם תַּשַּׁנ"ט, עמ'
 117-131; ח' לְצֵרוּס־לִפְהָ, 'קְדוּשַׁת יְרוּשָׁלַיִם בְּמִסּוֹרַת
 הָאֲסֵלָאֵם', מוֹלָד, 21 (תַּשַּׁל"א), עמ' 219-227 (נִדְפַס גַּם
 בְּתוֹךְ: א' שְׂאֵלְתֵיִאל וְעוֹרֵךְ), פְּרָקִים בְּתוֹלְדוֹת יְרוּשָׁלַיִם
 בְּזִמְנֵי הַהֲדָשָׁה, יְרוּשָׁלַיִם תַּשַּׁמ"א, עמ' 117-131).

1 סֶדֶן פִּרְסָם מֵאֲמָרִים אַחֲדִים נוֹגְעִים לְסְפָרוֹת שְׁבַחֵי
 אֲתָרִים קְדוּשִׁים בְּתַחּוּמֵי אֲרֵץ־יִשְׂרָאֵל; רָאוּ לְמִשְׁל: 'שְׁלוּשָׁה
 מְקוּרוֹת חֲדָשִׁים מִסְּפָרוֹת שְׁבַחֵי אֲרֵץ־יִשְׂרָאֵל
 בְּעֵרְבִית בְּמָאוֹת הַט"ו-ה'י"ו', קְתָרְדָה, 11 (נִיסָן תַּשַּׁל"ט),
 עמ' 186-206; 'מְקָאֵם נְבִי מוּסָא בֵּין יְרִיחוֹ לְבִין
 דְּמִשְׁק - לְתוֹלְדוֹתֶיהָ שֶׁל תַּחְרוֹת בֵּין שְׁנֵי אֲתָרֵי קוּדֵשׁ',
 הַמּוֹרָח הַחֲדָשׁ, כַּח (תַּשַּׁל"ט), עמ' 22-38; 'מַחְלוּקַת
 בְּסוּגִית מְקָאֵם נְבִי מוּסָא בַעֲיָנֵי הַמְּקוּרוֹת הַמוֹסְלָמִים',
 שַׁם, עמ' 220-238.
 2 עַל צְמִיחַת סְפָרוֹת הַשְּׁבַחִים בְּאִסְלָאֵם רָאוּ: E.A. Gruber,
 Verdienst und Rang: die Faḍā'il als literarisches und

לעמדות של מקצת חכמי ההלכה הניע כוחות יצירה השופעים חינוכיים והתחדשות.⁷ זאת ועוד, התקופה הממלוכית הייתה תקופה של שינויים ומתחים אשר עזעזעו את אוכלוסיית הסהר הפורה: מאות שנים של מלחמה נגד הפרנקים, פלישות מונגוליות ומוות המוני עקב מגפות חוללו תהפוכות דמוגרפיות ופוליטיות. מנגד הצלחות העות'מאנים כנגד בייזנטיון ובבלקנים והרחבת שלטונם על מרבית הארצות דוברות הערבית הביאו בכנפיהן תחושה של ביטחון ויציבות. קשה להניח כי להתפתחויות פוליטיות ודמוגרפיות אלה לא היו השלכות על תודעתם של בני הזמן. ייתכן שאילו נקט גישה ביקורתית יותר יכול היה המחבר לפתח ולשכלל את הדיון הארכאי משהו בעמדותיו של אבן תימיה בנוגע לביקור בירושלים. יתרה מזו, אף כי הניסיון להשוואה בין ביקורי הקברים בחברה האסלאמית לבין פולחן העלייה לרגל באירופה הוא מעניין, הרי הקורא אינו מפיק תועלת של ממש מאזכור חפוז של סנטיאגו דה קומפוסטלה שבספרד.

בפרק השלישי דן המחבר בהיבטים מדיניים, גאוגרפיים, היסטוריים וכלכליים העולים מספרות שבחי המקום. הוא מרחיב בסוגיה של תחרות בין אתרים ויישובים, כגון במסורת אשר מזהות את קבר משה במדבר יריחו ובדמשק. מדבריו עולה כי שיקולים ארציים גרמו לא אחת לטיפוחו של אתר מסוים. טענה זו מתיישבת עם ההנחה שהשקעות בבניית מקומות קדושים נתפסו כעשייה המניבה יוקרה ותגמול. יתר על כן, ללא משאבים כספיים קשה לממן פעילות שוטפת של קבלת פני מבקרים.⁸ אין זה מפליא אפוא כי מושלים

ביקורת על מצב המחקר של הספרות האסלאמית כיום. על מנת לתקן פגם זה סוקר המחבר את מקורות ספרות שבחי המקום ואת זיקתה לסוגות ספרותיות אחרות ובכלל זה למסורות על אודות בני ישראל.⁵

הפרק השני מוקדש לניתוח חיבורים שעניינם שבחי המקום. המחבר עוסק בפרק זה גם בתיאורים של מנהגי עלייה לרגל, כגון שתיית מים ממעינות ומבארות, אכילה מפרי עצים והשתטחות על קברים מקודשים. לטענתו המידע במקורות הממלוכיים על בקשות ברכה דל לעומת האזכורים הרבים של בקשות אלה במקורות מן התקופה העות'מאנית. כן הוא סוקר סיפורי חלומות הקשורים לאתרים מקודשים.

החולשה בעיסוקו של המחבר במנהגי העלייה לרגל נעוצה בכך שאין הוא מפתח את הנושא מעבר להצגת קטלוג של תכנים ואזכור עמדות חכמי ההלכה בעניינם. אין הוא חותר לאפיון מקיף ולהכללה של התופעה, אלא מסתפק בהבחנה השגורה בין אמונות ומנהגים עממיים לבין עמדות חכמי הלכה אשר פעלו במרץ לעקירת אותם האמונות והמנהגים. הרי המתח בין תרבות מקומית (נמוכה או עממית) לבין תרבות אוניוורסלית (גבוהה או עילית), או בין מסורת (סונה) למנהג (בדעה) הוא מרכיב ראשוני של כל דת עולמית. האמונה בקיומו של אתר שנוכח בו כוח המתווך בין עולמות ובין זמנים אינה בלעדית למוסלמים. דיון ברציפות ההיסטורית של אתרי הקודש ושל הפולחנים הנעשים בהם, מאפשר עיון משוכלל יותר בשאלות של זהות, זיכרון ונוף מדומיין, וכן בזיקה שבין פולחן, מגדר וריבוד חברתי.⁶ ונוסף על כך המתח בין הפולחן העממי

Construction of Knowledge in the Medieval Islamic Near East', *Past and Present*, 146 (1995), pp. 38-65

8 ראו למשל את כתובת נבי לוט שבכפר בני נעים בהר חברון: M. Sharon, *Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae*, II, Leiden 1999, p. 13

5 מ"י קיסטר, 'חדית'ו ען בני איסראיל ולא חרג': עיון במסורת קדומה, ה"ל (שם), עמ' 99-116.

6 השו: א' גורביץ, תמונת העולם של אנשי ימי הביניים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 225.

7 J. Berkey, 'Tradition, Innovation and the Social

הפרק הרביעי עוסק בהשפעות פעילותם של אתרי קודש על ההיסטוריה היישובית, כלומר על צמיחתו של מרקם בנוי ועל כלכלתו. זהו נושא רחב, הן מבחינה תאורטית והן מבחינה היסטורית. ועל כן עולה השאלה אם דיון חלקי בהיסטוריה של דמשק מהווה תרומה של ממש ללימוד עברה של בירת א־שאם או למחקר של ספרות שבחי המקום. עם זאת המידע על אתרים ויישובים המצוי בפרק זה מעשיר את ידיעותינו בתחום ידיעת הארץ, שכן נכללים בו תיאורים של צפת, טבריה ומקומות נוספים.

בפרק החמישי ענאבסה בוחן מקרוב שלושה חיבורים פרי קולמוסו של מֶצטפא אלכברי א־צדיקי א־דמשקי,¹⁵ אשר שמו מעיד על אילן היוחסין שהציג ועל עיר הולדתו.¹⁶ החיבור הראשון הנדון עוסק בכפר קטן בשם ברוזה שמצוי באגן דמשק (גֹוטה).¹⁷ בכפר זה מצוי מסגד

ממלוכים ועות'מאנים הקדישו משאבים לאחזקת אתרי קודש⁹ ופיקחו על הקדשים.¹⁰ גבולות הארץ הקדושה עוררו אי הסכמה בקרב סופרים מוסלמים. רבים מהם זיהו את תחומיה עם גבולות ההבטחה (ממדבר סיני ועד הפרת). יש לציין כי שאלה זו משמעותית בדיון בסוגיה אם ניתן לזהות תחושה של זהות מקומית בקרב אוכלוסיית ארץ־ישראל לפני העת החדשה וכיצד היא עוצבה.¹¹ מחלוקת ממיין אחר אשר הסעירה חכמי הלכה מוסלמים נסבה על המנהג לקשור בין ירושלים וקברי האבות בחברון ובין מכה וקבר מֶחמד במדינה.¹² צודק המחבר בהחלטתו לעסוק במחלוקת זו, שכן היא מלמדת שקביעת קדושתו של מקום לא הייתה נקייה מתחרות פנימית.¹³ המחבר אף משתמש בספרות השבחים כמקור מידע נוסף על החג' השאמי (כלומר מסע העלייה לרגל למכה שיצא מדמשק) בתקופה העות'מאנית.¹⁴

'The Evolution of a Visual Motif: The Temple and the Ka'ba', *IOS*, 19 (1999), pp. 36, 38; idem, 'Mapping the Sacred in Sixteenth Century Illustrated Manuscripts of *Futuh al-Haramayn*', D. Wasserstein & A. Ayalon (eds.), *Mamluk and Ottoman Studies in Honour of Michael Winter*, London & New York 2006, pp. 166-194

15 אלכברי נמנה עם תלמידיו של עבד אל־גני א־נאבלסי, איש דת מוסלמי מפורסם למדי שביקר בירושלים פעמים אחדות במהלך המאה השמונה־עשרה. ראו: מ' וינטר, 'כתב פולמוס מאת עבד אלגני אלנאבלסי נגד מלומד תורכי על מעמד הדתי של "אהל אלד'מה"', ח' לצרוסייפה (עורכת), סופרים מוסלמים על יהודים ויהדות, ירושלים תשנ"ו, עמ' 183-193.

16 כלומר על היותו נצר לזרעו של אבו בכר א־צדיק, החליפה שירש את חותנו, הנביא מחמד, ועל היות משפחתו מתושבי העיר דמשק. ראו: ג' ויגרט, 'החיים הדתיים המוסלמים בירושלים של המאה הי"ח', קתדרה, 49 (תשרי תשמ"ט), עמ' 76-86; הנ"ל, 'מרמשק לירושלים: יומן מסע מן המאה הי"ח', שם, 68 (תמוז תשנ"ג), עמ' 49-56.

17 על יצירת המפה הקדושה של מרחב דמשק והשערות על המשמעות התרבותית־הפוליטית של ספרות שבחי המקום ראו: Z. Antrim, 'Ibn Asakir's Representations of Syria and Damascus in the Introduction to the

9 לכך הייתה השפעה על התרחבות מוסד ההקדש (וקף) האסלאמי. העות'מאנים שיגרו מדי שנה צרור כסף (צרה) לירושלים. ראו: D.P. Little & A.Ü. Turgay, 'Documents from the Ottoman Period in the Khalidi Library in Jerusalem', *Die Welt des Islams*, 20 (1980), p. 48

10 ראו למשל על וקף ח'צכי סלטאן: A. Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, Albany 2002

11 על שאלה זו ראו: 'פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918-1929, ירושלים תשל"א, עמ' 7-1; ולאחרונה: H. Gerber, 'Palestine and Other Territorial Concepts in the 17th Century', *IJMES*, 30 (1998), pp. 563-572

12 J. Sadan, 'A Legal Opinion of a Muslim Jurist Regarding the Sanctity of Jerusalem', *IOS*, 13 (1993), pp. 231-245

13 על דרכוני מסע של עולי רגל הכוללים ציורים של ירושלים ומכה ראו: S. Aksoy & R. Milstein, 'A Collection of Thirteenth Century Illustrated Hajj Certificates', I.C. Schick (ed.), *M. Ugur Derman 65 yes armagni*, Istanbul 2000, pp. 101-134

14 עניינם של העות'מאנים בירושלים עולה לא רק מתוך ספרות הפדאיל והצווים המנהליים אלא גם מתוך יצירות אמנות. דוגמאות לאיורים כאלה ראו: R. Milstein,

תהלוכת חוגגים בעלייה לרגל לקבר נבי מוסא, שנות השלושים של המאה העשרים (מימין), ביציאה מ'שער האריות' (במרכז), במורד היציאה מירושלים לעבר גת שמונים (משמאל) (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס)

האסלאמית על הגאוגרפיה הקדושה של בְּלַאד א־שֵׁאם ובכלל זה פלסטין.²⁰ מן הספר עולה קיומה של תחושת זהות מקומית, אשר אינה מבטלת השתייכות לקהילה דתית או למסגרת שלטונית רחבה ואינה מתבטלת מחמת השתייכות זו.

המחבר השכיל להתרחק מן השיח הרווח על קדושתה האסלאמית של פלסטין, שיח אשר לשונו כיום מושפעת עד מאוד מן השיח הגאוגרפי (הסעודי). מרכיב בולט בחיבורים מבית מדרש זה, ובכללם כאלה שנכתבו בידי מקורבים לתנועות פוליטיות אסלאמיות בישראל, הוא שלילת המסורות בדבר זיקה מקראית-יהודית לאתרי קודש בתחומי מדינת ישראל. מהלך זה נעשה באמצעות ביטול גורף של מסורות האסלאמיות,²¹

אברהם ידיד האל (אבראהים אלח'ליל), שנבנה לציון מקום תפילתו של אברהם לאחר ניצחונו על אויבי לוט.¹⁸ החיבור השני עוסק בקברו של חסן הרועה (א־ראעי), שמוספר עליו כי רעה את עדרו של משה. אחת המסורות הארץ-ישראליות (הפלסטינאיות) מזהה את הקבר בנבי מוסא שבסמוך ליריחו.¹⁹ החיבור השלישי עוסק בסיבוב עלייה לקברי קדושים שערך אלככרי, ושכמהלכו פקד את העיר חלב שבצפון סוריה וערים בחוף הסורי והגיע עד ירושלים.

תרומת ספרו של ענאבסה למחקר היא לא רק בהצגת תמונת העולם של מחברים מוסלמים בני המאה השלוש-עשרה עד השמונה-עשרה אלא גם בכך שהוא מצביע על רציפות היצירה הערבית-

Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection, Princeton University Library, Princeton 1977, p. 394, ms. 4479. חלק זה של הקטלוג עוסק בספרי גאוגרפיה ומסעות ומתאר חיבור נוסף של אלככרי ('ברא אלאסקאם', כ"י 4478).

20 על כתביו של מצטפא אסעד א־לקימי (1693-1764) – לטאיף אנס אלג'ליל פי תחאיף אלקרס ואלח'ליל, עכו 2001; מואנח אלננס פי רחלתי אלא ואדי אלקרס, באקא אלג'רביה 2004 – ראו: 'דרורי', 'הייר הקודש אל-לקימי', ירושלים וארץ-ישראל, 4-5 (תשס"ז), עמ' 235-245.

21 מסורות אשר מספרות על בני ישראל ונביאי המקרא. ראו: א' שוסמן, 'הצצה אל עולם 'סיפורי הנביאים' במסורת האסלאם: עיון בקטע מתורגם מתוך 'סיפורי

Ta'rikh Madinat Dimashq, *IJMES*, 38 (2006), pp. 109-129, ועל ברזה ראו: שם, עמ' 119.

18 מסורת זו, אשר ממקמת את הסיפור המקראי הרחק מאזור ים המלח, נזכרת בספר שבחי א־שֵׁאם של א־רבעי. על ספרו ועל ספרות שבחי המקום בכללותה ראו לאחרונה: P.M. Cobb, 'Virtual Sacrality: Making Muslim Syria Sacred before the Crusades', *Medieval Encounters*, 8 (2002), pp. 35-55, esp. p. 48

19 לדברי המחבר כתב-יד מדינה שבו השתמש הוא כתב-היד היחיד (unicum) של החיבור. ראו: עמ' 139. אולם בקטלוג של אוניברסיטת פרינסטון מצוין כי באוסף האוניברסיטה מצויה איגרת קצרה בשם *لمع برق المقامات العوال في زيارة سيدي حسن الراعي ووالده عبد العال*. ראו: R. Mach, *Catalogue of*

והתרבותית שלהם על המזרח. בסיכום טענות אומר אלבסיט: 'האמת החותכת היא כי המזרחנים אינם מבינים את אמתות ההתגלות האלוהית והנבואה [כלומר האסלאם הנכון] ועל כן הם שגו שגיאות גסות'. שיטה דומה נקוטה בספר הבוחן את הנאמר ב'אנציקלופדיה בריטניקה' על הקראן, ספר שפורסם בירדן. לטענת מחבר הספר נכונותו של מחבר מצרי לאמץ השערה בדבר שורש לא ערבי לשם העצם סדרה (עץ השיזף, Ziziphus), שזכר פעמיים בקראן, חמורה ממפלת צבא מצרים ביוני 1967.²³

ספרו של ענאבסה מבוסס על מקורות רבים, ובכללם כתיב יידי אשר טרם פורסמו (אחדים מהם שמורים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים).²⁴ הוא תורם לחקר הספרות הערבית וללימוד ההיסטוריה התרבותית של צרכני ספרות זו במרחב שבין דמשק לנילוס בתקופה שקדמה לכיבוש שטח ארץ זה בידי האימפריה הבריטית. על כן ראוי הוא כי לומדי קורות ארץ-ישראל יקראו בו.

עמדה שככל הנראה עוצבה לא רק כמענה על האתגר או האיום הישראלי אלא גם כביקורת גורפת על כל מה שמוגדר מזרחנות מערבית (אסת'שראק). לספרות זו שייך למשל ספרו של מוסא אלבסיט, אשר בדק בדקנות את ערכי 'האנציקלופדיה העברית' שעוסקים באסלאם (כגון קראן, חדית', סונה ומחמד). ספר זה שולל לחלוטין את הבסיס ההומניסטי של המחקר המערבי. שיטת עבודתו מושתתת על כללי ספרות הפולמוס הבין-דתי. תחילה מוצגת טענת היריב ובעקבותיה השגות 'האמת', שעיקרן תגובה מבטלת (רד עלא).²² אלבסיט טוען כי ביקורתו נסמכת על אדוארד סעיד. לדבריו חוקר חשוב זה כתב כי 'אלאסת'שראק הוא אמצעי מערבי להשגת הגמוניה על המזרח ושיטה שבאמצעותה המערב מבקש לעצב את צורתו של המזרח מן הבחינה האינטלקטואלית והמדינית. כלומר אמצעי להגשים את שליטתו עליו'. מכאן שפניית האקדמאים המערביים לחקר המזרח התיכון האסלאמי נובעת מן ההתנשאות הגזענית

22 מוסא אלבסיט, אלעקוד א-דריה פי א-רד עלא אלמוסועה אלעבריה פימא ג'אא ענ אלסלאם ורסולה, אום אלפח'ם 1418 (להג'רה) / 1997.
 23 פדל חסן עבאס, קדאיא קראניה פי אלמוסועה אלבריסאניה, עמאן, 1421 (להג'רה) / 2000, עמ' 26.
 24 תיאור אוסף זה ראו: E. Wust, *A Catalogue of the Arabic Manuscripts in the A.S. Yahuda Collection at the Jewish National and University Library in Jerusalem*, Jerusalem 1997

הנביאים" (קסס אל-אנביאא) למוחמד בן עבדאללה אל-כסאאי, ג'מאעה, טו (תשס"ו), עמ' 87-109. ביקורת על סוגה ספרותית זו ראו: אמאל מחמד עבד א-רחמן רביע, אלאיסראליאת פי תפסיר א-טברי: דראסת פי א-לגה ואלמצאדר אלעבריה, קאהיר 1425 (להג'רה) / 2005. לדברי המחברת מסורות יהודיות חדרו לתוך הפרשנות האסלאמית עקב חוסר תשומת לב של המוסלמים וטבעם השתלטני של היהודים. ראו: שם, עמ' 25, 30.